

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ВИКОНАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

О. Ковтун, к. с.-г. н., в. о. доцента

ORCID ID: 0009-0002-9993-9837

Львівський національний університет природокористування

© О. Ковтун, 2024

<https://10.31734/agrarecon2024.02.034>

Ковтун О. Соціально-економічне становище українського села та його вплив на виконання європейської стратегії сталого розвитку

Теоретичний підхід до вільного розвитку полягає в тісному взаємозв'язку між процесами створення державних політик на глобальному рівні та їх упровадженням на локальному рівні. Ухвалені рішення мають сприяти розвитку партисипативного підходу та реальним можливостям, які мають люди залежно від різних соціальних і особистих чинників. Попри російську агресію на сході України, що розпочалася на початку 2014 року, у країні з 2015 року розпочато широкий процес реформ, спрямований на соціально-економіко-екологічні перетворення та зміцнення демократичного устрою в державі, відповідно до міжнародних директив стратегії сталого розвитку. Проаналізовано зв'язок між політикою сталого сільського розвитку Європейського Союзу та можливостями її впровадження в різних сферах життя: економічній, соціальній, екологічній та інституційній, для підтримки сталого сільського розвитку в Україні. Використано методологію звіту про моніторинг прогресу в досягненні цілей сталого розвитку в ЄС і в Україні, які безпосередньо стосуються сільського господарства або розвитку сільських територій, директиви Комісії Європейського Союзу, первинні та вторинні джерела. Результати дослідження показують, що є істотні відмінності між аналізованими індикаторами глобальних цілей сталого розвитку міських і сільських територій, які свідчать про нерівномірність у довгостроковій перспективі в доступі до різних економічних, соціальних, екологічних та інституційних програм для сільського населення. Висвітлено детальний аналіз індикаторів цілей сталого розвитку сільського господарства і сільських територій та їхню відповідність до завдань стратегії спільної європейської сільськогосподарської політики. Практична цінність полягає в тому, що результати аналізу можна використати у плануванні майбутніх проєктів для сільських громад або сільськогосподарських підприємств для покращання їхнього соціального та економічного становища.

Ключові слова: стратегія сталого розвитку, глобальні цілі, сільська місцевість, соціальний стан, економічний розвиток.

Kovtun O. Social and economic situation of Ukrainian villages and its influence on the implementation of the European sustainable development strategy

A development theoretical approach examines the relationship between public policy-making and implementation processes at different levels that promote freedom of action and participation. It also considers the real opportunities people have, depending on various social and personal factors. Despite the Russian aggression in the east of Ukraine that began in early 2014, the country launched a wide-ranging reform process in 2015 focused on implementing social, economic, and environmental transformations and strengthening the democratic system. This was in line with international directives for sustainable development strategies. The purpose of this article is to analyze the relationship between the European Union's policy for sustainable rural development and its implementation possibilities in various aspects of life including the economy, society, ecology, and institutions to support sustainable rural development in Ukraine. The methodology used for the analysis includes a report on monitoring progress in achieving sustainable development goals in the EU and Ukraine, with a focus on

agriculture and rural areas. The analysis draws from directives of the European Union Commission, and primary and secondary sources. The study's results indicate significant differences in the analyzed indicators of the global goals of sustainable development between urban and rural areas, suggesting disparities in long-term access to various economic, social, environmental, and institutional programs for the rural population. The article's scientific novelty lies in its detailed analysis of indicators related to the sustainable development goals for agriculture and rural areas and how they align with the objectives of the common European agricultural policy. The practical value of the analysis results is that they can be used in planning future projects for rural communities or agricultural enterprises to improve their social and economic situations.

Keywords: sustainable development strategy, global goals, rural area, social conditions, economic development.

Постановка проблеми. Політика сталого сільського розвитку держав-членів Європейського Союзу (ЄС) та держав-кандидатів у ЄС є частиною спільної сільськогосподарської політики (CAP – *Common Agricultural Policy*), яка постійно вдосконалюється й доповнюється новими можливостями залежно від економічних, соціальних та екологічних потреб європейського суспільства. Ключовим інструментом для реалізації оновленої CAP упродовж 2023–2027 років стануть стратегічні плани політики, розроблені державами-членами та затверджені Європейською Комісією для забезпечення досягнення загальних цілей сталого сільського розвитку ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як показує досвід інших країн перед вступом в ЄС, таких як Польща, Болгарія та Румунія, низький рівень освіти та професійної підготовки фермерів може стати перешкодою в реалізації необхідних завдань із вдосконалення та модернізації виробничої бази, а також пристосування фермерських господарств до обов'язкових екологічних умов і стандартів Європейського Союзу щодо засобів захисту рослин та сфери добробуту тварин. На думку Риковської, Фраєра і Ярового (2023), для того, щоб забезпечити успішну адаптацію до екологічних вимог і стандартів, фермерам потрібно оволодіти новими знаннями та навичками щодо ефективного ведення господарства, збереження довкілля та добробуту тварин.

Недостатній доступ до освіти та професійного навчання в певних регіонах цих країн перешкоджав успішній реалізації екологічних вимог. Тому уряд та інші зацікавлені сторони вживали заходів для підтримки фермерів у цьому процесі. Для цього організовували курси, надавали консультації, проводили

активну дорадчу діяльність із фермерами, поширювали матеріали, проводили кампанії з підвищення усвідомленості щодо добробуту тварин та збереження навколишнього середовища (Gront & Gozdowski, 2023).

Досліджуючи вплив цифрової економіки на загальну продуктивність факторів виробництва (ПФВ) у регіонах Європи, Rehman і Nunziante (2023) дійшли висновку, що цифровізація відіграє ключову роль у подоланні розриву між відстаючими (сільськими) і розвиненими (міськими) регіонами в усуненні регіональних розбіжностей у доходах і покращанні економічного становища в сільських місцевостях.

Важливу роль у підвищенні рівня життя й покращанні безпеки харчування відіграє заробітна плата сільськогосподарських працівників. На думку О. С. Кільницької, Н. І. Кравчун та М. М. Верлок (2020), посилення ролі оплати праці є каталізатором різних галузей економіки країни, а також продуктивності праці. Продуктивність праці – найнадійніший довгостроковий індикатор конкурентоспроможності галузі сільськогосподарства. Але, на думку авторів, покращанню ефективності праці неабияк сприяє покращання потенціалу людського чинника. Ці два показники взаємопов'язані, доповнюють один одного і здатні до взаємного відтворення за певних умов середовища, в якому перебувають робітники. Умови середовища, з кута зору економічних, соціальних, фізичних і психологічних стимулів формують рівень фізичного, інтелектуального й морального ставлення до праці.

Різноманітні форми впливу несприятливих соціальних факторів на сталий розвиток суспільства вивчали у своїх дослідженнях Kірāne і Vilks (2023). Автори зазначають, що

негативні соціальні наслідки спричиняють прямі та нематеріальні збитки в економічній і соціальній сферах, тому вони тісно пов'язані зі сталим розвитком, який формується індивідуальною поведінкою та державною політикою.

На думку І. Г. Орловської (2022), обраний курс на екологічне, справедливе та інклюзивне майбутнє призведе до короткострокових витрат і проблем, пов'язаних зі змінами й імплементацією програм у соціальній сфері, але водночас такі витрати необхідні, щоб місцеві громади та окремі громадяни могли адаптуватися до змін та нових взаємовідносин.

Щодо збалансованого територіального розвитку сільських господарств і громад, професор Т. О. Зінчук (2020) вважає, що створення об'єднаних територіальних громад (ОТГ) за європейським зразком стало новою парадигмою соціальних інновацій у національній політиці сільського розвитку. Інноваційні перетворення посприяли тому, що фінансування на одиницю площі сільськогосподарських угідь спрямовується на інвестування екологічних заходів та програм збереження навколишнього природного середовища.

Прояв таких змін у пріоритетах можна спостерігати на прикладах успішно реалізованих перед війною (Ковтун, 2023) європейських соціально спрямованих проєктів на сільських територіях, пов'язаних із розвитком локального виробництва біоенергії, переробки та реутилізації відходів, соціальних проєктів у сфері зайнятості молоді, громадських організацій та інших підприємств третинного сектору (Зінчук ред., 2020, с. 63–65).

Соціальна інтеграція та економічний розвиток громад, на думку О. В. Ковтун (2018), можливі за умов сприяння диверсифікації сфер зайнятості в сільській місцевості, створенню та розвитку малих підприємств, а також створенню робочих місць; підвищення доступності, використання та якості інформаційно-комунікаційних технологій у сільській місцевості (Eurostat, 2023); сприяння розвитку громад в сільській місцевості; впровадження інтегрованих стратегій місцевого сільського розвитку, які розробляють місцеві групи на

базі створених об'єднаних територіальних громад (Зінчук ред., 2020).

Постановка завдання. Позаяк одним із пріоритетів спільної аграрної політики ЄС на 2023–2027 роки є створення ефективної моделі підтримки й просування знань та інновацій у сільському господарстві та взаємопов'язаних сферах: сільські території, ланцюги доданої вартості, захист довкілля, зміни клімату, збереження біорозмаїття, сталий розвиток суспільства тощо (European Commission, 2023), наше завдання – проаналізувати перспективи розвитку України у життєво важливих сферах для сільських громад, таких як доступ до водопостачання та водовідведення, індекс змін продуктивності праці та зайнятості населення, доступ до Інтернету.

Методика досліджень і матеріали. Методика досліджень базувалася на методи порівняльного аналізу статистичних даних, синтезу наукових бібліографічних джерел, державних документів та їх рефлексії. Для порівняльного аналізу використано звіт про моніторинг прогресу в досягненні цілей сталого розвитку в контексті ЄС, які безпосередньо стосуються сільськогосподарства або розвитку сільських територій. На національному рівні оцінка прогресу цілей сталого розвитку здійснюється на основі добровільного національного огляду щодо цілей сталого розвитку, який проводить Державна служба статистики за підтримки Програми розвитку ООН в Україні.

Ми проаналізували статистичні дані Державної служби статистики України, зокрема зведені таблиці інформаційного забезпечення моніторингу цілей сталого розвитку, представлені Міністерством розвитку громад та територій України, обласними та Київською міськими державними адміністраціями, за період з 2015 по 2022 рік. У зв'язку з повномасштабною російською агресією на території України, яка розпочалася у лютому 2022 року, деякі таблиці не містять даних за 2022 рік, тому в окремих діаграмах відображені дані за період з 2015 по 2021 рік. Відібрали ті завдання й індикатори глобальних цілей сталого розвитку в Україні, які безпосередньо

пов'язані зі сільськогосподарським виробництвом і показниками добробуту населення в сільській місцевості. Зважали на факт, що саме ці завдання й індикатори, за умови позитивного прогресу в їхньому виконанні, сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності сільського господарства, забезпеченню сталого управління природними ресурсами та збалансованому територіальному розвитку сільських господарств і громад.

Виклад основного матеріалу. Щодо глобальної цілі сталого розвитку (ГЦСР) 6 – «чиста вода та належні санітарні умови», наш аналіз показав, що моніторинг ЦСР 6 у контексті ЄС зосереджений на таких індикаторах: санітарні умови; якість води та її дефіцит. Як бачимо з проаналізованих даних, за такою ціллю сталого розвитку ЄС досяг рівномірного прогресу в доступі до централізованих систем водопостачання та каналізації щодо міських і сільських територій, тоді як для України це питання залишається великим викликом на довгостроковий термін (Цілі сталого розвитку Україна, 2020).

Щодо якості води в ЄС за оцінюваний п'ятирічний період, спостерігається інша тенденція, згідно з аналізом концентрації деяких поверхневих і підземних вод, які вказують на збільшення концентрації забруднення. Зауважено, що впродовж минулого десятиліт-

тя, з одного боку, вдалося врегулювати проблему біохімічної потреби в кисні у річках і концентрації нітратів у підземних водоймах, однак, з іншого, концентрації фосфатів у річках, хоч і повільно, але постійно зростала з 2013 року (Eurostat, 2023). Щодо індикатора, пов'язаного з браком води, спостерігаємо схожий висновок: незважаючи на загальну позитивну довгострокову тенденцію, цей показник має нерівно-мірний розвиток і пов'язаний із сезонними змінами та кліматичними умовами останніми роками, зокрема частішими і довшими періодами засухи.

Для порівняльного вивчення показників глобальної ЦСР 6, завдання 6.1 – «Забезпечити доступність якісних послуг з постачання безпечної питної води, будівництво та реконструкцію систем централізованого питного водопостачання із застосуванням новітніх технологій та обладнання» проаналізували тенденції розвитку і наближення або віддалення до/від запланованого цільового орієнтиру такі індикатори: 6.1.4 – «Частка сільського населення, яке має доступ до централізованого водопостачання», та 6.1.5 – «Частка міського населення, яке має доступ до централізованого водопостачання» (Державна служба статистики України, 2023). Результати представлені в діаграмі (рис. 1).

Рис. 1. Доступ до централізованого водопостачання (з 2015 по 2021 рік), %

Ціль, встановлена на 2020 рік: місто – 90 %, село – 20 %

Джерело: Підготовлено автором на основі даних Державної служби статистики України

Отже, якщо брати до уваги встановлений цільовий орієнтир на 2020 рік, який для міської місцевості становив 90 %, а для сільської – 20 %, можна зауважити, що обидва

індикатори характерні позитивною тенденцією розвитку, досягнули цільового орієнтиру і навіть були вищими за нього (для міста цей показник досяг 99 %, а для села – 27 %). Згідно

з визначенням Міністерства розвитку громад і територій України та обласних державних адміністрацій і, відповідно до Закону України «Про питну воду та питне водопостачання», «централізоване питне водопостачання – це господарська діяльність із забезпечення споживачів питною водою за допомогою комплексу об'єктів, споруд, розподільних водопровідних мереж, пов'язаних єдиним технологічним процесом виробництва та транспортування питної води», яке базується на принципі гарантованого першочергового забезпечення питною водою населення для забезпечення питних, фізіологічних, санітарно-гігієнічних та побутових потреб. Тобто йдеться про гарантований доступ та першочергове

забезпечення елементарних базових фізіологічних і санітарно-гігієнічних потреб для всього населення, як міського так і сільського.

Різницю в цільових орієнтирах між містом і селом у доступі до централізованого водопостачання (рис. 2), на нашу думку, можна пояснити тим, що у сільських місцевостях інші системи постачання питної води для населення, як, наприклад, нецентралізоване питне водопостачання, яке проводиться з джерел питного водопостачання, за допомогою пунктів розливу води, застосування установок підготовки питної води та постачання фасованої питної води або інших джерел питного водопостачання.

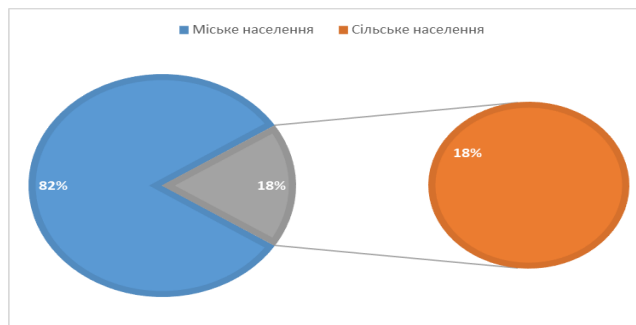

Рис. 2. Різниця в цільових орієнтирах між містом і селом у доступі до централізованого водопостачання, на 2020, %

Джерело: Підготовлено автором на основі даних Державної служби статистики України

Моніторингу також підлягало завдання 6.2 – «Забезпечити доступність сучасних систем водовідведення, будівництво та реконструкцію водозабірних та каналізаційних очисних споруд із застосуванням новітніх технологій та обладнання». Це завдання охоплює два індикатори: 6.2.1 – «Частка сільського населення, яке має доступ до централізованих систем водовідведення», та 6.2.2 – «Частка міського населення, яке має доступ до централізованих систем водовідведення», які були проаналізовані в нашому дослідженні (Державна служба статистики України, 2023).

Результати аналізу показують, що тенденції розвитку індикаторів мають позитивні зміни в напрямі цільових орієнтирів, встановлених на 2020 рік, але також із дуже великою розбіжністю у запланованих показниках для міської та для сільської місцевості, як зас-

відчують дані діаграм (рис. 3, 4).

Відповідно до Закону України «Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення», система централізованого водовідведення – «це сукупність технічних засобів, включаючи мережі, споруди, устаткування (пристрої) для централізованого відведення та очищення стічних вод, що пов'язані єдиним технологічним процесом» (Держстат, 2023).

Важливими показниками для сталого розвитку сільського господарства є продуктивність праці та зайнятість населення. За визначенням Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, продуктивність праці – це показник, який вказує на результативність праці, що характеризує ефективність її витрат у виробничій сфері залежно від кількості зайнятого населення (Держстат, 2023).

Такі показники використовують для моніторингу прогресу виконання глобальної ЦСР 8 – «Гідна праця та економічне зростання».

Рис. 3. Доступ до централізованих систем водовідведення (з 2015 по 2021 рік), %

Ціль, встановлена на 2020 рік, становить: місто – 90 %, село – показник не встановлений

Джерело: Підготовлено автором на основі даних Державної служби статистики України.

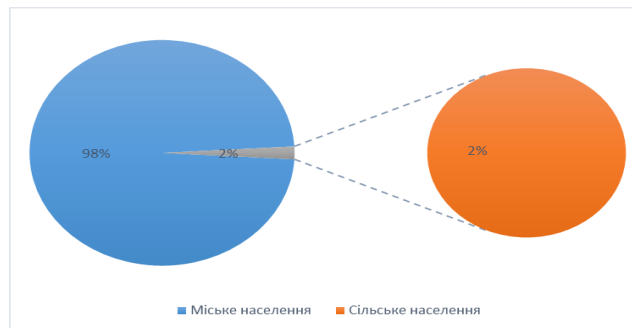

Рис. 4. Різниця між містом і селом у доступі до централізованих систем водовідведення, на 2020 рік, %

Джерело: Підготовлено автором на основі даних Державної служби статистики України

Індикатор 8.2.2 «Індекс змін продуктивності праці» є одним з індикаторів, який вказує на виконання поставленого завдання 8.2 – «Підвищувати ефективність виробництва на засадах сталого розвитку та розвитку високотехнологічних конкурентних виробництв». Індекс змін продуктивності праці в загальному показнику відповідає середньому показнику за всіма галузями економіки в Україні (Держстат, 2023). Діаграма (рис. 5) характеризує зміни в розвитку цього індикатора на шляху до цільового орієнтира. Згідно зі статистичними даними, цільового орієнтиру, встановленого на 2020 рік – 104 %, не було досягнуто за більшістю видів економічної діяльності і в середньому в Україні. Але на 2021 рік спостерігали зростання індексу змін продуктивності праці в галузі сільського, лісового та рибного господарства, де цей показник становив 116,3 % і перевищував цільовий орієнтир 2020 року на 12,3 %, поступаючись

тільки за такими видами економічної діяльності як: тимчасове розміщування й організація харчування (146,2 %) та мистецтво, спорт, розваги й відпочинок (118,4 %).

Індикатор 8.3.1 – «Рівень зайнятості населення віком 20–64 роки» використовують для моніторингу виконання завдання 8.3 – «Підвищити рівень зайнятості населення». Дані свідчать про те, що рівень зайнятості населення в сільській місцевості нижчий, ніж у міській. У сільській місцевості впродовж досліджуваного періоду з 2015 до 2021 року цей показник, хоч і мав деяку тенденцію приросту 2019 року, але не досяг цільового орієнтиру, встановленого на 2020 рік, порівняно з показником у міській місцевості, де рівень зайнятості населення мав позитивний приріст і відповідав встановленому цільовому орієнтиру (рис. 6).

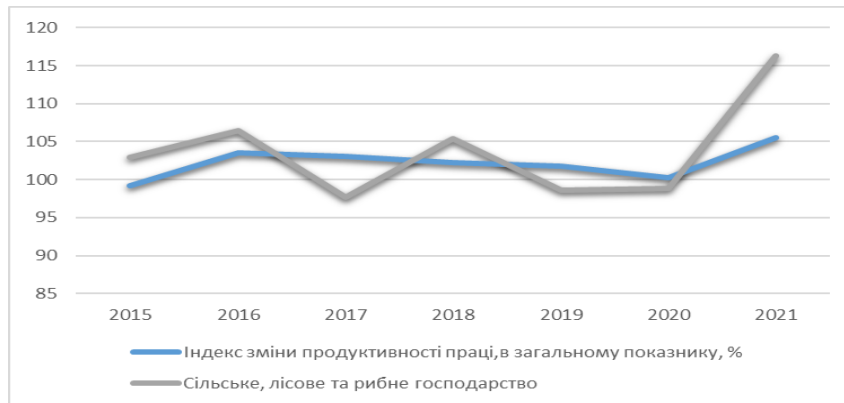

Рис. 5. Індекс зміни продуктивності праці (з 2015 по 2021 рік), %

Ціль, встановлена на 2020 рік, становить 104,0 %.

Джерело: Підготовлено автором на основі даних Державної служби статистики України

Моніторинг ЦСР 8 у контексті ЄС передбачає аналіз тенденції у сферах сталого економічного зростання, зайнятості населення та гідної праці. Важливими компонентами гідної праці в ЄС, крім гарантованого працевлаштування, є справедливий дохід та соціальний захист працівників. У Європі бідність часто асоціюється з відсутністю оплачуваної роботи, але низька заробітна плата також може штов-

хати деяких працівників за межу бідності.

Люди, які працюють неповний робочий день або за тимчасовими контрактами, низькокваліфіковані працівники та працівники-імігранти, які народилися у третіх країнах, особливо страждають від бідності серед працюючих. У 2021 році рівень ризику бідності серед працюючого населення становив 8,9 % зайнятих.

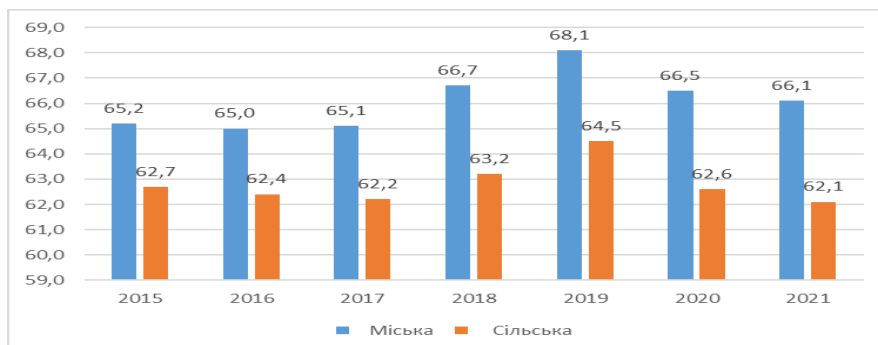

Рис. 6. Рівень зайнятості населення віком 20–64 роки (з 2015 по 2021 рік), %

Ціль, встановлена на 2020 рік, становить 66,0 %.

Джерело: Підготовлено автором на основі даних Державної служби статистики України

ЦСР 9 – «Промисловість, інновації та інфраструктура», одним із найперших завдань якої є розвиток якісної, надійної, сталої та доступної інфраструктури, яка базується на використанні інноваційних технологій, у тому числі екологічно чистих видів транспорту. ЦСР 9 має особливу роль у забезпеченні прогресу в досягненні всіх 17 цілей сталого розвитку, створюючи передумови для зростан-

ня доданої вартості та ВВП (Цілі сталого розвитку Україна, 2020). Індикатор 9.6.1 – «Рівень охоплення населення інтернет-послугами в розрахунку абонентів на 100 жителів» використовують для моніторингу прогресу у виконанні завдання 9.6 «Забезпечити доступність Інтернету, особливо у сільській місцевості» (рис. 7).

Моніторинг ЦСР 9 у контексті ЄС зосереджено на таких елементах, як інтенсивність науково-дослідної роботи та чисельність персоналу *I&D*, патентні заявки, інтенсивність шкідливих викидів у повітря від промисловості та модальний розподіл у пасажирському та вантажному транспорті. У звіті зазначено, що в ЄС досягнуто значного прогресу за багатьма з цих показників. Однак за деякими спостерігали й несприятливі тенденції, особливо щодо використання екологічних видів вантажного та пасажирського транспорту.

Сектор розвитку і досліджень охоплює дослідників, які безпосередньо залучені в цій сфері, а також спеціалістів, які надають прямі послуги для *I&D* діяльності. З 2006 року відсоток зайнятого персоналу науково-дослідних розробок у робочій силі стабільно зростає з 0,97 % до 1,50 % у 2021 р. Цією тенденцією переважно керував корпоративний сектор, у якому 2021 року було зайнято близько 60 % науково-дослідних працівників (Eurostat, 2023).

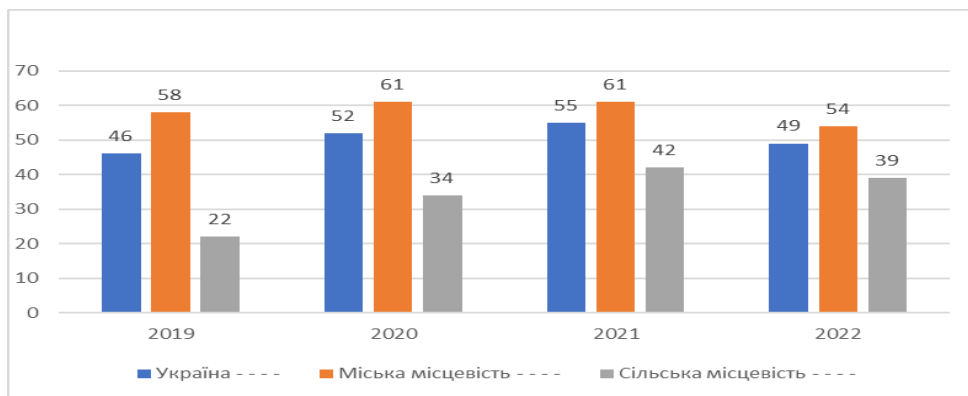

Рис. 7. Рівень охоплення населення інтернет-послугами, абонентів на 100 жителів (з 2019 по 2022 рік)

Ціль, встановлена на 2020 рік, становить 50 абонентів на 100 жителів

Джерело: Підготовлено автором на основі даних Державної служби статистики України

Результати дослідження вказують на труднощі в реалізації ЦСР 10 – «Скорочення нерівності», яка характерна від'ємною динамікою та низькою ймовірністю досягнення до 2030 року (Цілі сталого розвитку Україна, 2020). Особливо ця нерівність проявляється між містом і селом через незабезпеченість сільських населених пунктів своєчасними послугами швидкої медичної допомоги, через відсутність житла поблизу таких медичних установ або через відсутність регулярного щоденного транспортного сполучення з іншим населеним пунктом з розвиненою інфраструктурою. Це становить суттєву загрозу виконанню завдання із забезпечення доступності послуг соціальної сфери для сільського населення.

Висновки. Сталий розвиток можливий лише в суспільстві, вільному від воєн, природних катаклізмів та вразливості до епідемій за

умов соціальної стабільності; суспільстві, в якому для всіх без винятку громадян гарантовані соціальні права для доступу і реалізації своїх потреб, починаючи з фізіологічних, або базових, і завершуючи потребами самовираження (Maslow, 1943). Для підвищення свідомості сільського населення щодо добробуту тварин і збереження навколишнього середовища, виробники, які проживають у сільській місцевості, мають відчувати, що вони потрібні державі як громадяни, забезпечені оптимальними умовами для життя і для задоволення своїх соціальних, культурних та професійних потреб. Забезпечення соціального захисту сільського населення та підвищення його зайнятості можливі завдяки підвищенню інституціональної спроможності сільських громад, у партнерській співпраці з державними інститутами і недержавними громадськими організаціями

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

Державна служба статистики України, 2023. *Статистична інформація/Цілі сталого розвитку/Інформаційне забезпечення моніторингу Цілей Сталого Розвитку, метадані* [online] Доступно: <https://www.ukrstat.gov.ua/> [Дата звернення 25 грудня 2023].

Зінчук, Т. О., 2020. ОТГ як соціально-інноваційний проект сільського розвитку у євроінтеграційній перспективі. *Стратегія інклюзивного сільського розвитку на базі громад: проекти, реалії та перспективи для України: монографія* / за ред. проф. Т. О. Зінчук. Київ: Центр учбової літератури.

Євроінтеграційні виклики та рішення для сталого аграрного, сільського розвитку й охорони довкілля на прикладі Польщі, Болгарії та Румунії / О. Риковська, О. Фраєр, В. Яровий. Київ: ГО «Центр екологічних ініціатив «Екодія», 2023.

Кільницька, О. С., Кравчун, Н. І. та Верлюк, М. М., 2020. Заробітна плата як стимулюючий фактор підвищення продуктивності праці та сільського розвитку в Україні. *Стратегія інклюзивного сільського розвитку на базі громад: проекти, реалії та перспективи для України: монографія* / за ред. проф. Т. О. Зінчук. Київ: Центр учбової літератури.

Ковтун, О. В., 2023. Загрози сталому розвитку аграрного сектору та села під час російсько-української війни / *Scientific research in modern conditions of instability '2023: monograph. European Science*, 3 (sge24-03), с. 114–123 [online] Доступно: <https://doi.org/10.30890/2709-2313.2023-24-03-021> [Дата звернення 30 грудня 2023].

Орловська, І. Г., 2022. Європейський стовп соціальних прав як орієнтир соціальної політики України в умовах Європейського вектора розвитку. *Південноукраїнський правничий часопис*, 4 (2), с. 40–46.

Стратегія інклюзивного сільського розвитку на базі громад: проекти, реалії та перспективи для України: монографія / за ред. проф. Т. О. Зінчук. Київ: Центр учбової літератури, 2020.

Цілі сталого розвитку Україна, 2020. *Добровільний національний огляд* [online] Доступно: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=938d9df1-5e8d-48cca007-be5bc60123b8&tag=TSiliStalogoRozvitku> [Дата звернення 12 грудня 2023].

Eurostat, 2023. *Sustainable development in the European Union – Monitoring report on progress towards the SDGs in an EU context – 2023 edition* [online] Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-flagship-publications/w/ks-04-23-184> [Accessed December 20, 2023].

European Commission, 2023. *Summary of CAP Strategic Plans for 2023-2027: joint effort and collective ambition*. Brussels, 23.11.2023 [online] Available at: https://agriculture.ec.europa.eu/system/files/2023-11/com-2023-707-report_en.pdf [Accessed December 26, 2023].

Comissão Europeia, Direção-Geral da Agricultura e do Desenvolvimento Rural, 2020. *Pilot project: smart eco-social villages: final report. Publications Office* [online] Available at: <https://data.europa.eu/doi/10.2762/100370> [Accessed December 24, 2023].

Gront, E. W., Gozdowski, D., 2023. Effect of Climate Change in Years 2006-2019 on Crop Yields in Poland. *European Journal of Sustainable Development*, 12 (4), pp. 225–236 [online] Available at: <https://doi.org/10.14207/ejsd.2023.v12n4p225> [Accessed December 29, 2023].

Kipāne, A. and Vilks, A., 2023. *Research of adverse social effects and prevention challenges in the context of sustainable societal development*. *European Journal of Sustainable Development*, 12 (4), pp. 198–208 [online] Available at: <https://doi.org/10.14207/ejsd.2023.v12n4p198>.

Kijek, T., Nowak, A. and Domańska, K., 2016. The role of knowledge capital in total factor productivity changes: the case of agriculture in EU countries. *German Journal of Agricultural Economics*, 65 (3), pp. 171–181 [online] Available at: <https://doi.org/10.22004/ag.econ.284977>.

Kovtun, O. V., 2018. Development of family farming production as the guaranty of stable food security: review of the situation in Ukraine and some countries of the world. *Animal Breeding and Genetics*, 56, pp. 141–148 [online] Available at: <https://doi.org/10.31073/abg.56.19>

Maslow, A. H., 1943. A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50 (4), pp. 370–396. Available at: <https://doi.org/10.1037/h0054346>.

Rehman, N. Ur. and Nunzianta, G., 2023. The effect of the digital economy on total factor productivity in European regions. *Telecommunications policy*, 47 (10) [online] Available at: <https://doi.org/10.1016/j.telpol.2023.102650>.

Tatar, M., 2023. Agricultural sector development and elasticity of its links with the food security level. *Agricultural and Resource Economics*, 9 (4), pp. 192–224 [online] Available at: <https://doi.org/10.51599/are.2023.09.04.09>.

Стаття надійшла 01.06.2024

